

Наталія ЛІСОВА,

orcid.org/0000-0003-2490-113X

*аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) lisova_nataliia@ukr.net*

ЛЕНДАРТ-СИМПОЗИУМ «ПРОСТІР ПОКОРДОННЯ» В УМОВАХ ВІЙНИ

Основна тема статті – аналіз діяльності лендарт-симпозіуму «Простір покордоння» після початку повномасштабного вторгнення росії на територію України. **Проблеми.** Попри сорокарічну мистецьку практику лендарту на теренах України, у мистецтвознавстві й дотепер бракує ґрунтовних досліджень, присвячених особливостям українського мистецтва довкілля. Окремі статті в періодичних виданнях не дають змоги охарактеризувати особливості українського лендарту, які вирізняють його від зарубіжного мистецтва середовища. Нині художні дії українських художників лендарту позбавлені тривалої фестивальної діяльності у природному середовищі та змушені змінювати свою географію, підкорюючись невідладним обставинам сьогодення. Від початку повномасштабного вторгнення росії на територію України переважна більшість локацій, де раніше відбувалися щорічні лендарт-фестивали та лендарт-симпозіуми, стала смертельно небезпечною для їхнього проведення. Автором статті розглянуто діяльність художників лендарту, реалізованої в умовах збройної агресії рф проти України. Проаналізовано творчі роботи, виконані у природному та урбаністичному середовищі Львова, Києва, Харкова та Сум в межах проєкту «Внутрішньо переміщений ландшафт» з метою дослідження особливостей розвитку українського лендарту після 24 лютого 2022 року. **Мета статті** – дослідження специфіки розвитку та постановки нових завдань перед українським лендартом в умовах воєнного часу, і висвітлення чинників, що сприяли формуванню неповторності художньої мови українського лендарту. **Узагальнені результати.** Дослідження присвячене аналізу вітчизняного лендарту в системі українського сучасного мистецтва. У дослідженні вперше виокремлено фактори впливу повномасштабного вторгнення рф на територію України в контексті ландшафту та на авторів проєктів лендарту-симпозіуму «Простір покордоння».

Ключові слова: лендарт, енвайронменталарт, мистецтво довкілля, українське сучасне мистецтво, внутрішньо переміщений ландшафт.

Nataliia LISOVA,

orcid.org/0000-0003-2490-113X

*Postgraduate student at the Department of Art Theory and History
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) lisova_nataliia@ukr.net*

LEND ART SYMPOSIUM “PROSTIR POKORDONNYA” IN THE CONDITIONS OF WAR

The main topic of the article is an analysis of the activities of the Lend art symposium “Border Space” after the beginning of the full-scale invasion of Russia into the territory of Ukraine. **Problems.** Despite the forty-year artistic practice of landscape art on the territory of Ukraine, art history still lacks thorough research devoted to the peculiarities of Ukrainian environmental art. Individual articles in periodicals do not allow us to characterize the features of Ukrainian landscape art that distinguish it from foreign land art. Currently, the artistic activities of Ukrainian land art artists are deprived of long-term festival activities in the natural environment and are forced to change their geography, submitting to the uncontrollable circumstances of today. Since the beginning of the full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine, the vast majority of locations where annual Land art festivals and Symposiums used to take place have become deadly dangerous for their holding. The author of the article considered the activities of land art artists, realized in the conditions of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The creative works performed in the natural and urban environment of Lviv, Kyiv, Kharkiv and Sumy within the project “Internally Displaced Landscape” were analyzed with the aim of researching the peculiarities of the development of the Ukrainian landscape after February 24, 2022. **The purpose of the article** is to study the specifics of the development and setting of new tasks for Ukrainian land art in wartime conditions, and to highlight the factors that contributed to the formation of the uniqueness of the artistic language of Ukrainian land art. **Results.** The study is devoted to the analysis of the national landscape in the system of Ukrainian modern art. In the study, for the first time, the factors of the impact of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine in the context of the landscape and on the authors of the land art symposium projects “Border Space” were singled out.

Key words: land art, environmental art, Ukrainian contemporary art, internally displaced landscape.

Постановка проблеми. У сфері вітчизняного мистецтвознавства досі бракує фундаментальних наукових досліджень, присвячених особливим рисам українського мистецтва доквілля. Односібні статті, опубліковані в періодичних виданнях до та після 24 лютого 2022 року не дають змоги розкрити сутність українського лендарту, що виокремлює його з-посеред практик закордонного мистецтва енвайронменту. Вважаємо за необхідне вказати на особливості розвитку українського лендарту в умовах воєнного часу.

Аналіз досліджень. З огляду на те, що лендарт у мистецькому середовищі України сформувався наприкінці 1990-х рр., досліджень, присвячених цьому виду сучасного мистецтва надзвичайно мало. Найвні джерела окреслюють загальну характеристику становлення лендарту в Україні. Для розуміння середовища вітчизняного лендарту у контексті дослідження, важливим є альбом «Мистецтво доквілля: Україна 1989–2010» за редакцією П. Бевзи та Г. Гідори. У виданні зібрано світліни об'єктів лендарту до 2010 року включно, а також додано тексти художників, мистецтвознавців, кураторів та авторів робіт: П. Бевзи, В. Кауфмана, О. Никитюка, Н. Кохан, Г. Гідори, А. Сидоренка, А. Блудова, В. Бахтова та інших (Бевза, Гідора, 2010: 7). У статтях художника та мистецтвознавця Г. Вишеславського «Українському лендарту 36 років!» у періодичному виданні «Галерея» (Вишеславський, 2008: 32). У виданні «Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України» (Вишеславський, Сидор-Гібелінда, 2010: 170). Мисткиня й дослідниця Т. Грідяєва описує практики вітчизняного мистецтва доквілля 1970–2000 років у статті «Мистецтво ленд-арту в Україні впродовж 1980-х – пер. пол. 2000-х років» у виданні «Народознавчі зошити» (Грідяєва, 2015). Науковиця Н. Кохан у дисертації «Лендарт у контексті сучасного ландшафтного дизайну» розглядає творчість художників лендарту як відгалуження ландшафтного мистецтва (Кохан, 2019).

Джерельною базою дослідження стали архівні матеріали, інтерв'ю з авторами проектів, фотодокументи з архівів художників, архів автора дослідження, каталоги заходів лендарту, що відбувалися в Україні до 2024 року включно та події, дотичні до мистецтва доквілля, які були висвітлені на платформах соціальних мереж та особисто автором дослідження у наукових виданнях та у доповідях наукових конференцій.

Мета статті – дослідити особливості розвитку та постановки нових завдань перед українським лендартом в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Лендарт виник у США наприкінці 1960-х – початку 1970-х рр. у Європі як ідея покинути галереї й вийти у відкритий простір, взаємодіяти з природним матеріалом, як реакція на екологічні проблеми та протест проти комерціалізації мистецтва (Вишеславський, Сидор-Гібелінда, 2010: 170). В Україні лендарт набув поширення на початку 1990-х років як мистецтво доквілля, що тяжіє до історичного культурного простору.

З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України, діяльність фестивалів та симпозиумів мистецтва доквілля на колишніх локаціях стала неможливою. 25 років художньої взаємодії з історичним ландшафтом села Могриця у Сумській області від 24 лютого 2022 року були перервані через небезпеку постійних обстрілів, оскільки локація симпозиуму «Простір покордоння» знаходиться на кордоні з державою агресором. Нині, еспериментальний осередок творчого діалогу митців з навколишнім середовищем, як і переважна частина українських земель, скалічений тривалими бойовими діями. До болю рідні краєвиди стали вимушено недосяжні та небезпечні. Загроза втратити історію багаторічного досвіду мистецького дослідження природних структур змусила учасників симпозиуму шукати нові напрямки для продовження творчих практик в умовах війни.

Попри глибоку тугу за ландшафтом та широку географію свого переміщення, спільнота, сформована лендарт-симпозиумом, продовжила мистецьку тяглість на відносно безпечній території урбанізованого простору у проекті ГО «Простір покордоння» – «Внутрішньо переміщений ландшафт», за фінансової підтримки «Стабілізаційного фонду культури й освіти 2023» від Федерального міністерства закордонних справ Німеччини та Goethe-Institut в Україні. Кураторам та координаторам проекту, Ганні Гідорі, Наталії Маценко та Вікторії Бронзі, вдалось об'єднати у групи внутрішньо переміщених резидентів симпозиуму, які тимчасово перебазували процес створення лендарт-робіт із прикордонної території у міста свого перебування під час війни. Так, з 1-го жовтня по 25-те грудня 2023 року було здійснено спробу уявно «перемістити» мистецький ландшафт села Могриця у міський простір, продовжуючи «реферувати до цього місця, тримаючи його одночасно в пам'яті та у візіях майбутнього» (Маценко, Бронза, 2023: 3).

Проект об'єднав Харків, Львів, Київ та Суми з метою прослідкувати трансформацію ландшафту в умовах війни, вимушених переміщень, віднайти способи сприйняття понівеченої землі та шляхи її

відновлення. Наталія Маценко та Вікторія Бронза зазначають, що проєкт «Внутрішньо переміщений ландшафт» «звертається до питання взаємин із ландшафтом і трансформації оптики, залежно від того, чи цей ландшафт безпечний, чи загрожений, досяжний, чи недоступний, або знищений... Люди і ландшафти часто мають спільні досвіди. Чи може стати спільним досвід переміщення?» (Маценко, Бронза, 2023: 3). Власне, упродовж всього проєкту між залученими учасниками наживо та онлайн тривала дискусія про зміну контексту такого досвіду, про переосмислення взаємодії людини і простору як у рідному місті, так й у місцях тимчасового перебування, та яким чином це вплинуло на художню практику українських митців.

Об'єкти та дії лендарту, в залежності від природних умов й загрози обстрілів, були розташовані як у публічних просторах, так і в закритих приміщеннях: літній майданчик та кінопростір Національного центру «Український Дім» (Київ), Ботанічний сад ХНУ імені В. Н. Каразіна та Саржин Яр у Харкові, локація «Хіросіма» у Центральному парку відпочинку в Сумах, Медова Печера в Майорівці, сквер В'ячеслава Чорновола та вуличний простір галереї «Дзига» у Львові.

Розкриваючи тему проєкту, куратори організували зустрічі, лекції та дискусії у партнерських інституціях: Національний центр «Український Дім» та галерея «The Naked Room» у Києві, галерея «АРТ-простір» на Театральній у Сумах, ЦСМ «ЄрміловЦентр» у Харкові, «Jam Factory Art Center» у Львові та Львівський муніципальний мистецький центр. Загалом, у проєкті узяли участь 30 митців та мисткинь, поділені на чотири групи та скоординовані кураторами по містах: Київ – Наталія Лісова, Віталій Кохан, Харків – Костянтин Зоркін, Суми – Ганна Гідора, Львів – Еліза Мамардашвілі та Олексій Коношенко.

Взаємодіючи з міським ландшафтом, художники осмислювали досвід війни крізь мистецькі об'єкти, відео та перформанси. Наприклад, для Тетяни Пухнавцевої внутрішньо переміщений ландшафт пов'язаний з переміщенням внутрішнього світу з усіма його травмами. Тому для мисткині проростання чорної трави стало символом стійкості і тендітності у кінетичному об'єкті «Пам'ять про чорні волошки». Марія Єрмішина (Марія Марула) у роботі «Біль фантомного тіла» асоціює окуповані території з фантомним болем, на зразок відчуття вирваного зуба, обрізаного волосся чи кінцівки тіла, так само як художниці болить втрата рідної землі.

Перформанс Елізи Мамардашвілі «Коли квіти мовчать» постав для художниці символічним

зв'язком із темними водами прикордонної річки Псел. «Недосліджені біотопи» Еміля Мамедова стали формою збалансованого співіснування біотопів-островів, де вода захищає землю, а вогонь захищає воду. При перенесенні у нове середовище ці екосистеми еволюціонують, зберігаючи незмінним закладений всередині сенс. «Проекції спогадів» Ганни Гідори передали відчуття взаємодії з історичним простором, де тендітний очерет, як універсальна рослина, що проростає скрізь, «становить частку спогадів кожної людини з прадавніх часів» [ArtsLooker: 50]. Тому шелест очерету, як і двадцять років тому в роботі Ганни на Могриці, нашіптує спомини про втрачений ландшафт (іл. 1). Так і для Вікторії Рома в об'єкті «Співучі камені», де авторка аналізує переміщення «внутрішнього» ландшафту у новий простір крізь особисті місця гармонії та спокою, камені стали живими свідками спогадів, форма яких є рефлексією простору, а їх звук є ключем до розкриття процесів життя.

Проєкт Олени Волинської «Вдома» висвітлює проблему «мовного конфлікту», роки утисків та зоборон, відображаючи на LED екрані дорожнього знаку посеред дороги в полі слово «вдома», де ключова літера мерехтіла, розмежовуючи українське «вдома» від російського «дома». «Вдома» поєднує простір та мову, це про відчуття дому через символічне, незалежно від місця перебування. Так само «Покордонні стовпчики» Маргарити Журунової та Богдана Локатиря з мोगрицької крейди позначили незмінний та близький художникам «Простір покордоння» всередині себе незалежно від переміщення кордонів ззовні. Тому внутрішньо переміщені ландшафти відтепер переміщуються разом з Катериною Бучацькою у керамічних об'єктах «Обіцяна земля». З повномасштабним вторгненням село Могриця втратило територіальну тяглість симпозіуму, як і внутрішні території Українського дому, що перетинулися для художниці в три історії обіцяних ландшафтів. Нині ці ландшафти набули форми керамічних тарілок, які можна узяти з собою та ніколи не втрачати. Для Олександри Садовської у «Внутрішньо збереженому просторі» постало питання – Яким є навколишнє середовище сьогодні і де у ньому є місце для безпечної творчості? Також, міркуючи «Як піймати сонце якщо сонця немає?», Олег Калашнік розставив «Пастки на сонце» аби спіймати щасливі сонячні моменти, що стали недоступними в постійному очікуванні більшої біді. Звертаються по допомогу до сил землі заховані у трьох дерев'яних капличках-порталах «Три молотви за Харків» Костянтина Зоркіна. Тимофій Осипов спробував запропонувати «Лікування

простору» присутністю людей і лікування людей присутністю у просторі по закінченню війни, та, на кшталт медичного бінту, загорнув бетонні конструкції у суцільне мережево білих зигзагів, створивши відчуття захисту (іл. 2).

Перформанс Ярослави Майстренко «Невагомість 2023» розповідав про стан відсутності опори та неможливості планувати майбутнє під впливом мінливості навколо. На зразок наших предків, художниця відділяла зерна від полови, підкидаючи його в повітря. Полову здувало геть, а зерна, падаючи у землю, мали прорости як наші дії. Замислюючись про наші вчинки, Клеменс Пул в інсталяції «Тінь тіні смерті» імітує гнучкість документування Кримської війни британським фотографом Роджером Фентоном на відомій світлинці «У долині тіні смерті». Оскільки існує й інше зображення, де гарматні ядра зміщено для глибини відображення насильства. Повномасштабне вторгнення росії в Україну стало найбільш зображуваною війною в історії у ЗМІ та соцмереж. Художник піднімає питання відповідальності та солідарності у співчутті до близьких постраждалих у цій війні, та необхідністю відображати реальність воєнного життя. Розмірковуючи над відчуттям ландшафту, Ілля Новгородов думав про «законсервовані» пам'ятники та про те, якими вони будуть після війни. Об'єкт художника «Гло» протягом півроку став білосніжним фоном для відбиття різних навколишніх подій: атмосферних, екологічних та соціальних, але на думку автора, те, що в ньому всередині, насправді і формує його.

Єгор Анцигін у колективному «Перформансі на замовлення» замислювався чи може пейзаж мати пам'ять, коли група людей споглядає київські пагорби і переживає колективний досвід перебування у конкретному місці до війни і після? Чи отримали краєвиди Києва нову пам'ять – пам'ять війни? Так і Юрій Єфанов у «Спогадичній реконструкції ландшафту» повертається до втрачених локацій Могриці на основі власних спогадів як єдиному способі утримувати зв'язок з місцем, нині недоступним для творчої взаємодії, та пропонує реалізувати лендарт-роботи у віртуальному просторі. І велике фотографічне панно Антона Саєнка «Скрізь пейзаж» з дорогою до села Могриця перекриває міський простір сьогодення та апелює до минулого – «дивлюся вперед і бачу, що позаду».

Тож, спільне творче дослідження наслідків та досвіду співіснування в умовах війни об'єднало внутрішньо переміщених представників вітчизня-

ного мистецтва доквілля в проєкті «Внутрішньо переміщений ландшафт». У пошуках альтернативних шляхів вирішення неможливості реалізації художнього процесу на тимчасово окупованих територіях України, учасники проєкту віднайшли нові форми та локації для творчості у відносно безпечних місцях та відрефлексували зміни у сприйнятті ландшафту після повномасштабного вторгнення росії на територію України. Як зазначила Марина Конєва у «Фрагменті мапи врожаю», що викладено з волоських горіхів з хутора у Валківському районі Харківської області, куди в березні 2022 року було евакуйовано родину художниці: «Земля продовжує родити. Війна триває».

Висновки. Проаналізувавши проєкт «Внутрішньо переміщений ландшафт», можемо запевнити, що вітчизняне мистецтво доквілля сформувало і продовжує вдосконалювати свою самобутню світоглядну мову незважаючи на неможливість відновити творчу діяльність на колишніх локаціях від початку повномасштабного вторгнення рф на територію України та попри те, що переважна більшість художників лендарту була вимушена виїхати за кордон. У дослідженні зазначено фактори впливу ментального контексту ландшафту Могриці на учасників проєкту «Внутрішньо переміщений ландшафт», де особливе місце відведено питанню взаємодії творчої спільноти з локальною ідентичністю території симпозиуму «Простір покордоння» до повномасштабного вторгнення, і яким чином цей зв'язок з ландшафтом прослідковується у творчості українських художників лендарту у час глобальних культурних трансформацій в Україні в умовах війни, що дає підстави виокремити вернакулярну складову українського лендарту в системі світового мистецтва як виняткового явища творчого світосприйняття.

Матеріали й теоретичні дослідження роботи можуть стати підґрунтям для написання статей, наукових досліджень, праць з історії сучасного українського мистецтва, навчальних посібників, а також знадобляться під час викладання історії культури та мистецтва у навчальних закладах, зокрема в процесі підготовки художників. Результатами дослідження та ілюстративним матеріалом можуть послуговуватись науковці, що досліджують історію вітчизняного мистецтва. Теоретичні дослідження роботи є підґрунтям для подальшого поглибленого наукового розгляду порушеної теми, зокрема – явища лендарту в системі сучасного мистецтва України.

Рис. 1. Ганна Гідора. Проекції спогадів.
Світлина Антона Сасенка

Рис. 2. Тимофій Осипов. Лікування простору.
Світлина Тимофія Осипова

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мистецтво довкілля: Україна 1989–2010 : [альбом] / упоряд. кат.: П. Бевза, Г. Гідора. Київ: Софія-А, 2010. 200 с. : іл.
2. Вишеславський Г. Українському ленд-арту 36 років. Галерея. 2008. 3/4 (35/36). С. 9–15.
3. Вишеславський Г., Сидор-Гібелінда О. Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України : Париж – Київ : Terra Incognita, 2010. 416 с.
4. Грідяєва Т. Мистецтво ленд-арту в Україні впродовж 1980-х – пер. пол. 2000-х років. Народознавчі зошити. 2015. №5 (125). С. 1181-1190.
5. Кохан, Н. М. Ленд-арт у контексті сучасного ландшафтного дизайну : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07 / Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків, 2019. 342 арк. : Репозитарій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв України. URL: <https://ksada.org/doc/diss-kohan.pdf>
6. Простір покордоння. Внутрішньо переміщений ландшафт. URL: <https://prostir-landart-mohrytsia.com.ua/internally-displaced-landscape>
7. Простір покордоння. Внутрішньо переміщений ландшафт. Каталог URL: https://prostir-landart-mohrytsia.com.ua/wp-content/uploads/2024/02/mgrz_zin_dgtl_spreads.pdf
8. ArtsLooker. Як взяти з собою ландшафт? URL: https://artslooker.com/taking-away-a-landscape-how-does-one-do-that-artists-from-land-art-symposium-mohrytsia-borderline-s/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR1nrNf5tcx-0uoESrFspvXuFq26zSwwB_yPvHcJFNj8ru6NlmbKBavJqL0_aem_AcW9NiX4Je9mKvynNP1doiRMf4UhBCecG_DC1D91wlt3box6fiwShQn1oLWMBNDRvPcTbFK1oEgZp_a15S0Stfs

REFERENCES

1. P. Bevza, H. Hidora. (2010) *Mystetstvo dovkillia: Ukraina 1989–2010, albom.* [Environmental Art: Ukraine 1989–2010] Kyiv: Sofiia-A. – Kyiv: Sofia-A, 200. : il. [in Ukrainian].
2. Vysheslavskiy H. (2008) *Ukrainskomu lend-artu 36 rokiv.* [Ukrainian land art is 36 years old] Halereia. – Gallery, 3/4 (35/36). 9–15. [in Ukrainian].
3. Vysheslavskiy H., Sydor-Hibelynda O. (2010) *Terminolohiia suchasnoho mystetstva. Oznachennia, neolohizmy, zharhonizmy suchasnoho vizualnoho mystetstva Ukrainy.* [Terminology of modern art. Definitions, neologisms, jargonisms of modern visual art of Ukraine] Paryzh – Kyiv : Terra Incognita. – Paris - Kyiv: Terra Incognita, 416. [in Ukrainian].
4. Hridiaieva T. (2015) *Mystetstvo lend-artu v Ukraini vprodovzh 1980-kh – per. pol. 2000-kh rokiv.* [The art of land art in Ukraine during the 1980s – trans. gender 2000s.] *Narodoznachchi zoshyty.* – Ethnological notebooks, №5 (125). 1181-1190. [in Ukrainian].
5. Kokhan, (2019) N. M. *Lend-art u konteksti suchasnoho landshaftnoho dyzaynu.* [Land art in the context of modern landscape design]: dys. ... kand. mystetstvovnavsta : 17.00.07 / Kharkivska derzhavna akademiia dyzainu i mystetstv. Kharkiv : Repozytarii Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv Ukrainy. – Kharkiv State Academy of Design and Arts: Repository of the National Academy of Managers of Culture and Arts of Ukraine, 342. URL: <https://ksada.org/doc/diss-kohan.pdf>
6. *Prostir pokordonnia. Vnutrishno peremishchenyi landshaft.* (2023) [The border area. An internally displaced landscape]. [in Ukrainian]. URL: <https://prostir-landart-mohrytsia.com.ua/internally-displaced-landscape>
7. *Prostir pokordonnia. Vnutrishno peremishchenyi landshaft.* (2024) [The border area. An internally displaced landscape]. Katalog URL: https://prostir-landart-mohrytsia.com.ua/wp-content/uploads/2024/02/mgrz_zin_dgtl_spreads.pdf [in Ukrainian].
8. ArtsLooker. (2023) *Yak vziaty z soboiu landshaft?* [How to take the landscape with you?]. URL: https://artslooker.com/taking-away-a-landscape-how-does-one-do-that-artists-from-land-art-symposium-mohrytsia-borderline-s/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR1nrNf5tcx-0uoESrFspvXuFq26zSwwB_yPvHcJFNj8ru6NlmbKBavJqL0_aem_AcW9NiX4Je9mKvynNP1doiRMf4UhBCecG_DC1D91wlt3box6fiwShQn1oLWMBNDRvPcTbFK1oEgZp_a15S0Stfs [in Ukrainian].